

Kommentár

A sas című vershez

Hölderlin himnusztöredéke, *A sas* két részre tagolódik, melyeknek nemcsak egyenkénti megértése, de egymáshoz kapcsolódásának rejtélye is komoly kihívás elé állítja az olvasót. Az első szakaszban a sas maga beszél, az a sas, melyet a hölderlini költészetből jól ismerünk, s amely többnyire az istenek követeként szerepel. A *Patmos* himnuszban a sas az, ami a repülésével – mintegy a költészet analógiájaként – egymással összekapcsolja az „idő csúcseit”, átíveli az egyes történeti kultúrák között húzódó szakadékokat. E vers magyarázata során is általában abból szokás kiindulni, hogy a sas, amellet, hogy az isteni követe, s a görög mitológiában Zeus madara, voltaképpen közvetítő. Csakhogy az a kép a sasról, amelyet Hölderlin többi verse bemutatna, éppúgy nem tűnik alkalmazhatónak e vers olvasása során, amiképpen az sem evidencia többé, hogy ez a királyi madár minden további nélkül a németseg emblémája is.

A sas ezúttal nemzedékének két vándorlását beszéli el a *translatio traditionis*, azaz az emberi kultúrának egyik kulturális-geográfiai egységről a másikra történő átvitele jegyében: Először azt az utat írja le, amelyet az atya tett meg északról délre haladva, a Gotthard hágójától a hellén archipelagusig, Lémnos szigetéig. Majd ezután azt, amikor az ősatya sokkal korábban keletről nyugatra repült, „aus Wäldern des Indus / Starkduftenden”:

Kezdetben vizont
Az Indus erdőiből,
Az erősen illatozókból
Jöttek a szülők.

Ezt az utóbb elbeszélte, ámde korábbi eseményt azonban a sas nem egy kultúráközvetítéssel kapcsolja össze, hanem világkatasztrófából való meneküléssel, az özönvízzel és a Noé bárkájában utazó állatokkal:

Az ősatya pedig
A tenger fölött repült,
Fontolva éles eszűen, és a király
Arany feje csodálta

A vizek titkát, amikor a felhők
Vörösen gőzölögtek
A hajó fölött, és az állatok
Egymást némán figyelték,
Az eleségre gondoltak, de hiszen
A hegyek mozdulatlanok:
Hol akarunk maradni?

A sas ősatyjának vándorlását a vizek fölött úgy mutatja be a beszélő, hogy alatta a hajóban az állatok utaztak, amelyek mintegy új hazát keresve fölteszik a kérdést: „Hol akarunk maradni?” Mindez arra enged következtetni, hogy maga a sas is új hazát keres velük egy pusztító katasztrófa következtében. A *translatio* ebben a kontextusban különös értelmet nyer, mert mindaz, amit a sas és az állatok elhagytak, már nem létezik, és az a hely, amelyre meg fognak érkezni, igencsak sivár. Ismeretes, hogy más verseiben támaszkodott Hölderlin Herdernek a kultúra fejlődésére vonatkozó eszméire, melyek a kultúrák keletről nyugatra történő átvitelében a fejlődés motorját mutatták ki. Vajon ezzel a korábbi szemléletével vitatkozik most a költő, s állítja egymással szembe – közvetítés nélküli ellentmondásként – azt a déli (antik, mert etruszk és görög) világot, ahová a sas egykor tartott, azaz a hesperikus északkal, ahová most a bárka utasai tartanak? Mivégre való a sas ősenek és atyjának vándorlása? Hol van az ő hazája, és miért keres magának új hazát? És miért telepszik le az állatokkal éppen egy ilyen kietlen, sivár földön, ahogyan az új sziklás földet a második strófa bemutatja?

A sas mitikus alakja ezen furcsaságainak megértéséhez közelebb juthatunk, hogyha a kései hölderlini szövegek által véleményem szerint már elvetett herderi történet szemlélet helyett egy másik intertextuális kontextust vizsgálunk meg, mégpedig Hölderlin Bruno-olvasmányait. Ismeretes a költő érdeklődése Giordano Bruno írásai iránt, aminek eredete Schellinggel folytatott barátságára nyúlik vissza. Guido Schmidlin egy tanulmányában rámutatott arra, hogy a hölderlini költészet egyik visszatérő mitikus figurája, a kentaur Kheirón alakja is talán Bruno szatirikus dialógusára, a *Spaccio de la bestia trionfante*-ra vezethető vissza, amelyet a költő Bordeaux-ban olvashatott, talán Bayle közvetítésével. Bruno e dialógusának nyomaira lelünk az idézett versben is: Bruno szatírája arról tudósít, hogy az istenek nagytakarítást tartanak az Olymposon, és kiselejteznek egy sor mitológiai rekvizitumot. Ezek közé tartozik végül Jupiter sasmadara is:

Ami pedig a sast illeti, ezt az isteni és heroikus madarat, a császárságnak a jelképét, vele kapcsolatban arra az elhatározásra jutottam, és azt kívánom, hogy távozzon el ez a madár az iszákos Németországba, hogy beleveggyüljön az ott lakók habitusába, s minden más országnál inkább megdicsőüljön képekben és szimbólumokban, festményeken, szobrokon és pajzsokon, úgy, ahogy a tépelődő németek szeme az ég csillagait szemléli.

Miközben a sas atyja egykor (feltehetőleg innen menekülve) a Gotthardon át etruszk földre, majd onnan Lémnos szigetére menekült, a „királynak” („és a király / Arany feje most”) most az „özönvíz” katasztrófájának következtében délről a kies északra kell költöznie, ahol

A szikla jó legelőnek,
Itatónak a száraz,
A folyékony pedig eleségnek.

Ezek a paradoxonok nemigen racionalizálhatók, nyilvánvalóvá teszik e sorok keserű iróniáját, mely még szembetűnőbbé válik, ha azokat ismételten Bruno dialógusával együtt olvassuk. Jupiter javaslatát ugyanis, hogy tudniillik a sast küldjék a nagyívó, részeges, paraszti németek közé, merőben ellenzi Merkúr, azt vetve Jupiter ellenében, hogy a sas természetétől teljesen idegen a rideg paraszti közeg, nem fog ott otthonra lelni:

Az a sas, amely keveset eszik, ellenben sokat eszik és sok állatot nyel el, szemei élesek és tiszták, gyorsan repül és könnyedén szárnyal az ég felé, s fent a magasban, száraz és sziklás helyeken fészkel, nem tud mit kezdeni egy paraszti népséggel.

A brunói és a hölderlini szöveg e párhuzamai segítségünkre lehetnek annak a megértésében is, hogy hogyan értelmezzük a sas és a hajóban lévő többi állat viszonyát. Ez utóbbiakat a szükség vezérli, („Egymást némán figyelték, / Az eleségre gondoltak”), s ebben a szükségben is valószínűleg a sas az, aki ezen néma állatok kérdésének végül nyelvet ad, mintegy a költő feladatával analóg módon megfogalmazza a néma kimondatlant: „Hol akarunk maradni?” A kérdés azonban, amelyet ez a királyi állat a magasból nézve megfogalmaz, egyszeresmind egy otthontalan beszélőnek a hangján szól, azén a lírai énén, aki a saját vándorlása során hiába keresett magának otthont.

A vers második felében részben talán még továbbra is a sas az, aki lapidárisan konstatálja a szűkös, sivár viszonyokat azon a földön, ahová megérkeztek:

A szikla jó legelőnek,
Itatónak a száraz,
A folyékony pedig eleségnek,
Ha valaki lakni akar,
Még ha a lépcső oldalán is.

Mіндеzen közben nyilvánvaló, hogy a sas és a legelő barmok teljesen eltérő szükséglettel rendelkeznek, a horizontális és a vertikális perspektíva ellentmondásban van egymással. A sas vertikális perspektívája egyben át is alakul, mintegy összeolvad a lírai én hangjával, aki önmagával folytat párbeszédet:

És amid van, az
Lélegzetvételhez való.
Ha ugyanis azt valaki
Napvilágra hozta,
Álmában ismét rátalál.
Mert ahol a szemek lehunyva,
És összekötözve a lábak,
Ott rá fogsz találni.
És ahol felismered

Akárki beszéljen is itt, egy minimumra redukált létezésről beszél, a test legszükségesebb életfunkcióinak fízológájáról, a ki- és belélegzésről, a fekvésről, az alvásról. Ez a legszükségesebbre zsugorodott élet nem illeszkedik többé nappal és éjjel, ébrenlét és alvás ritmusaiba, s ezen felül sajátosan hely nélküli is ez az egzisztencia, mert egy belakhatatlan helyet nevez meg alvása helyének, a lépcsőt. A vers értelmezői a „lépcsőt” olvasva általában a tübingeni toronyra asszociálnak, amelytől lépcsők vezetnek le a Neckarhoz. A reáliák értelmezési horizontja mellett azonban nyilvánvalóan egy *per definitionem* tranzitorikus helyet is jelöl a vesszor egy felfelé csüngő házzal és lépcsővel: alvás és ébrenlét, halál és élet határmezsgyéjét, amelyben a lélegzetet nappal mintegy „felhordja” a fekvő, hogy azután álmában újra megtalálja: „Hat einer ihn nämlich hinauf / Am Tage gebracht, / Findet er ihn im Schlaf wieder”.

A lélegzet „felhordása” nappal egyszeresmind azt is jelzi, hogy az ébredés, az ébrenlét hiábavaló sziszifuszi munka, céltalan erőlködés, teher, egy megváltoztathatatlanul féleber, félálomszerű létezés. Az elalvással együtt alkotnak pusztát, mezítelen életet. Ez az alvás nem vitális, nem pihentető, hanem megkötöző, amilyen az a végképp otthontalanná vált vad vagy ember élete. Az alvás bilincsbe verő jelenségéről az antik mitikus képzetek is tanúsokodtak, Hypnos, az alvás istensége maga is megkötözi az alvót. Ezt a képzetet eleveníti fel Hölderlin, amikor a szem betakarásáról, a megkötözött lábokról beszél:

Denn wo die Augen zugedeckt,
Und gebunden die Füße sind,
Da wirst du es finden.
Denn wo erkennest, [...]

Mert ahol a szemek lehunyva,
És összekötözve a lábak,
Ott rá fogsz találni.
És ahol felismered

Mi az, amire rátalál az alvó, amit felismer? Ezt nem tudjuk meg, hiszen a töredék itt félbeszakad, csak sejtéseink lehetnek, az abbamaradás mikéntjét tartva szem előtt, és más hölderlini szövegeket is szükséges segítségül hívnunk. A betakart szem és az összekötözött láb utalhat a halottra is. Talán a halál az, amit fel fog ismerni az alvó? Vagy pedig *éppen* ellenkezőleg, a lélegzetet fogja megtalálni, felismerni, azaz a pusztá életet, mint egy lehetet? Vagy valami még eddig el nem hangzottra utal a német eredetiben az „es” névmás, tehát valami mást fog megtaláltatni, például a szót? A megszólalást?

Az alvás ebben a versben is tranzitorikus jelenséggént kerül szóba, az ébrenlét és a halál közötti köztes jelenséggént, merthogy az alvásban benne rejlik valami derengő ismeret a halálról. Egy emlékkönyvbejegyzésben Hölderlin Klopstock egyik versét idézte, a *Die Zukunft (A jövő)* című ódáját, amelyben szerepel egy felismerés helye, ezt ott rejtélyes országnak nevezi. A korábbi Hölderlin-kiadások, többek között még Friedrich Beißner kritikai kiadása is, tévesen eredeti Hölderlin versnek tulajdonította ezt a bejegyzést, s csak később mutatott rá a filológia arra, hogy egy Klopstock-idézetéről van szó:

[...] Er erschreckt uns,
Unser Retter der Tod! Sanft kommt er
Leis' im Gewölcke des Schlafs;

Aber er bleibt fürchterlich uns der befreyende
Schlummerer, ob er uns gleich weg zur Vollendung
Führt, aus Hüllen der Nacht hinüber
in der Erkenntniße Land.

Azért idézem itt Klopstockot magát, és nem az emlékkönyv lapját, mert rá kívánok világítani a két költő látásmódjának különbségére is. Klopstock a halálról mint jövőről beszél, a sas azonban a hölderlini versben az ismeretnek olyan helyét említi meg, ahol a jelenben megismerhető a halál.

Összefoglalva a vers két részéről megállapítottakat: az első részben a sas atyja vándorlásának tág perspektívájából láttatja Európa tájait, az Olympos és az Athos szent hegyei felett repül el Lémnosra, Héphaistos, azaz az isteni tűz szigetére. A sas maga éleslátón („scharfsinnend”), szemlélődőn („schauend”) repült, az istenek és a kezdetek nagy nappaljának idején. A második részben változik a perspektíva, az északra térés egy kies, kietlen, szűkös helyen való letelepedéssel zárul. Ez a költői én jelenkori közege, Hespéria. A két világ közötti ellentét legalább akkora, mint az *Élet-korszakok*ban Palmyra iszonytatóan fenséges romjai és az őz mezeje közötti diszkrépancia. Ez az ellentmondás azonban a töredékben maga is tranzitorikus, egy hallucináció álom és ébrenlét, élet és halál határmezsgyéjén, amelynek lényege szerint lezáratlannak, befejezetlennek kell maradnia. ■ ■ ■

